
Barcino: continuïtats i discontinuïtats morfològiques. El procés urbanístic de la colònia entre la seva fundació i l'Antiguitat tardana

Ferran Puig i Verdaguer*

Resum

La fundació de la colònia romana de Barcino en el lloc orogràfic on es va originar la ciutat va anar acompanyada, com és lògic, d'una projecció i definició física del que havia de ser la ciutat i dels seus espais i elements de caire més públic; d'allò que en llatí en diríem la *forma urbis*. Aquesta caracterització urbana planificada no era estàtica ni inamovible. Al contrari, es produïren canvis i adequacions que, amb el pas dels segles, alteraren amb més o menys intensitat els espais urbans i aquella forma inicial. El coneixement aportat pels darrers vint-i-cinc anys de recerques i estudis arqueològics al voltant del nucli primigeni de la colònia permet d'oferir noves evidències i formular noves hipòtesis de treball que considerem útils per entendre: les circumstàncies de les fases primigènies de la ciutat; els models en què es basaven; els marcs urbanístics on es movien; i els processos i elements de continuïtat al llarg del temps. També permet de copsar les reconsideracions i les reestructuracions dels elements previs, situant-ho, tot plegat, en el marc dels diferents moments històrics de la ciutat romana. Així, aquesta comunicació fa un repàs del coneixement de l'espai urbà altimperial comprès dins del *pomerium* de Barcino, dels espais de creixement extramurs compresos en el *suburbium* immediat al nucli generatriu i de les fases que conduïren a la reestructuració urbana del moment tardoantic. Va ser en aquell moment quan es redefiniren el sistema defensiu i els espais urbans i periurbans, amb una intensa refecció i definició que va perdurar fins abans del canvi que s'operà en el moment altmedieval.

Resumen

La fundación de la colonia romana de Barcino en el punto orográfico donde se originó la ciudad fue acompañada, como es lógico, de una proyección y definición física de lo que tenía que ser la ciudad y de sus espacios y elementos de carácter más público; de aquello que en latín llamaríamos la *forma urbis*. Esta caracterización urbana planificada no era estática ni inamovible. Al contrario, se produjeron cambios y adecuaciones que, con el paso de los siglos, alteraron con mayor o menor intensidad los espacios urbanos y la forma inicial. El conocimiento aportado por los últimos veinticinco años de investigaciones y estudios arqueológicos en torno al núcleo primigenio de la colonia permite ofrecer nuevas evidencias y formular nuevas hipótesis de trabajo que consideramos útiles para entender: las circunstancias de las fases primigenias de la ciudad; los modelos en que se basaban; los marcos urbanísticos donde se movían; y los procesos y elementos de continuidad a lo largo del tiempo. También permite captar las reconside-

* Servei d'Arqueologia, MUHBA

raciones y las reestructuraciones de los elementos previos, situándolo, todo, en el marco de los diferentes momentos históricos de la ciudad romana. Así, esta comunicación hace un repaso del conocimiento del espacio urbano altoimperial comprendido dentro del *pomerium* de Barcino, de los espacios de crecimiento extramuros comprendidos en el *suburbium* inmediato al núcleo generador y de las fases que condujeron a la reestructuración urbana del momento tardoantiguo. Fue en este momento cuando se redefinieron el sistema defensivo y los espacios urbanos y periurbanos, con una intensa refacción y definición que perduró hasta el cambio que se operó en el momento altomedieval.

Introducció

Conèixer les característiques físiques originals de la colònia Barcino no ha estat ni és una tasca senzilla ja que –com és sabut– les seves restes, quan no han desaparegut, es troben engolides i emmascarades dins del teixit urbà d'etapes posteriors. Des d'un inici, erudits, historiadors i arqueòlegs han volgut buscar i aportar dades per resoldre aquesta qüestió que és bàsica per comprendre alguns aspectes crucials del desenvolupament de les posteriors etapes de la vida urbana de Barcelona. La majoria de publicacions¹ que s'han ocupat d'explicar les fases més reculades de la història de la ciutat han hagut d'emprar, apart de les cites textuais recollides en la historiografia, les poques restes estructurals que havien estat conservades i visibles, o bé les que, de tant en tant, s'anaven recuperant, fos de manera fortuïta, o bé, més endavant, amb actuacions planificades. Ja als segles XVIII i XIX s'elaboren publicacions o planimetries que intenten definir la forma de l'espai físic de la ciutat a través del recorregut de la seva muralla i la presència d'elements o edificis singulars, com per exemple les columnes del temple.²

El passat romà de Barcelona ocupà un lloc bàsic, gairebé monogràfic, en la gènesi del Museu d'Història de la Ciutat i en les seves primeres fases d'activitat, tant pel que fa als treballs de recerca arqueològica com als aspectes de recuperació patrimonial. L'estudi arqueològic permeté recuperar sectors urbans que començaven a retrobar la imatge de la ciutat antiga, fins al punt que foren menystingudes fases posteriors de tanta o més importància que les fases inicials per a la comprensió dels processos formatius de Barcelona. Entre 1920 i 1984, més del 85% de les actuacions arqueològiques dutes a terme a Barcelona tenien per objectiu nivells d'època romana, i d'aquests, la immensa majoria s'ubicaven dins de l'espai urbà de la ciutat emmurallada. Són ben conegudes, per posar un exemple, les campanyes que any rere any s'anaven desenvolupant en pro de la recerca sobre la muralla de la colònia. En aquest sentit, podem destacar tres actuacions crucials: l'estudi i la recuperació de

1. No cal que en fem cap repàs ni relació, ja que la bibliografia sobre aquestes fases és molt extensa i se'n poden trobar les principals referències a: J. O. GRANADOS, «Estructura urbana de la ciutat romana», dins J. SOBREQÜÉS (dir.), *Història de Barcelona*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1991, vol. I, pàg. 139-201; i a J. O. GRANADOS i I. RODÀ, «La Barcelona de l'època romana» i «Barcelona a la baixa romanitat», dins *Actes del III Congrés d'Història de Barcelona*, 1993, pàg. 11-23 i 25-46, respectivament.
2. F. PUIG I VERDAGUER i I. RODÀ, «Las murallas de Barcino. Nuevas aportaciones al conocimiento de la evolución de sus sistemas de fortificación», dins *Murallas de Ciudades romanas en el occidente del Imperio: Lucus Augusti como paradigma. Actas del Congreso Internacional celebrado en Lugo, 26/29-XI-2005*, Lugo, Diputación Provincial, 2007, pàg. 595-631.

la muralla romana, iniciats ja arran del procés d'obertura de la Via Laietana; les excavacions i posada en valor del subsòl de la Casa Clariana Padellàs, de la plaça del Rei i el carrer dels Comtes; i les posteriors prospeccions a la plaça de Sant Miquel, primera excavació estratigràfica a la ciutat.

En línia amb aquesta activitat de caire més metòdic, és ja a la segona meitat del segle xx que hom fa propostes en referència a la topografia antiga i l'urbanisme de la colònia romana. Entre aquests treballs destaquem els treballs inicials d'ara fa 40 anys, de Pallarès,³ i els posteriors de Gimeno⁴ o Granados.⁵ Fou aquest darrer autor qui forní les bases per a la definició moderna de l'urbanisme de Barcino, amb l'aportació de diverses hipòtesis que van evolucionar al llarg dels anys, basades en la seqüència de les troballes arqueològiques i el coneixement de la ciutat. Tot i la validesa de les dades, la seva utilitat i seriositat, la proposta de l'any 1993 presenta força llacunes i aspectes de difícil explicació i mostra un model urbanístic amb mancances de coherència.⁶

Com els anteriors, també els treballs arqueològics més recents es basen en dades fragmentàries. Per entendre el perquè d'aquesta parcialitat de les dades, cal referir-nos a la dificultat que suposa fer recerca arqueològica del teixit urbà d'una ciutat viva i sotmesa a canvis, com és el cas de Barcelona. Generalment, comporta haver de fer actuacions supeditades a tota mena de circumstàncies alienes a allò que s'entén com un procés de recerca ideal, és a dir, una investigació planificada, és a dir únicament amb objectius de millora del coneixement. Per norma, la intervenció arqueològica urbana és una tasca subsidiària d'uns processos de caire urbanístic que es troben condicionats per paràmetres físics, temporals i econòmics aliens a les necessitats de la recerca. Els resultats de les intervencions, tot i que d'interès innegable, sovint són força incomplets i obliguen els arqueòlegs a haver d'interpretar i extreure conclusions a partir de registres a vegades insuficients. Tot i aquests condicionants podem dir que el seguiment arqueològic constant i metòdic dels processos de renovació urbana es pot considerar una necessitat i resulta un dels camins que està aportant major volum d'informació nova al procés de la recerca històrica dels nostres nuclis habitats.

Dins d'aquestes limitacions exògenes, els treballs arqueològics dels darrers anys han estat duts a terme amb metodologia científica i han anat incorporant periòdicament dades que, tot i que no són definitives, aporten noves visions de Barcino en el temps i en l'espai. Això fa variar periòdicament interpretacions i hipòtesis de treball, cosa que enriqueix notablement els discursos i la base del coneixement.

La darrera proposta sobre l'urbanisme de la colònia posa al dia alguna de les novetats arqueològiques, amb notables avenços pel que fa a la definició morfològi-

3. F. PALLARÈS, «Las excavaciones de la Plaza de San Miguel y la topografía romana de Barcino», *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, XIII (1969), pàg. 542; «La topografía e le origini di Barcellona romana», *Rivista di Studi Liguri*, 13 (1970), pàg. 63-102; i «La topografía i els orígens de la Barcelona romana», *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, XVI (1975), pàg. 5-48.
4. J. GIMENO PASCUAL, «Barcino Augustea. Distribución de espacios urbanísticos y áreas centrales de la ciudad», *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*, 1 (1983), pàg. 9-30; «El templo augusteo de Barcelona», *Goya*, 173 (1983), pàg. 286-293.
5. J. O. GRANADOS, «Notas sobre el estudio topográfico de la colonia Barcino en el siglo I: la primera muralla de la ciudad», dins *Symposium de Ciudades Augusteas*, Saragossa, 1976, vol. II, pàg. 215-224; «Notas sobre el estudio del Foro de la Colonia Barcino», dins *Los foros romanos de las Provincias Occidentales*, Madrid, Ministerio de Cultura, 1987, pàg. 61-68; «Estructura urbana de...»; GRANADOS i RODÀ, «La Barcelona de l'època romana...» i «Barcelona a la baixa romanitat...».
6. GRANADOS i RODÀ, «La Barcelona de l'època romana...».

ca de Barcino.⁷ Tot i així –i com bé diu la seva autora–, per arribar a perfilar millor la topografia antiga cal «una reflexió més profunda» recolzada en una revisió dels resultats arqueològics i les dades extretes de les actuacions realitzades dins del perímetre de la colònia, tot tenint en compte que l'urbanisme de qualsevol ciutat és canviant i adaptatiu a les necessitats dels diferents moments.

L'objectiu d'aquesta comunicació, tot coincidint amb el vint-i-cinquè aniversari de la publicació del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona, és oferir una visió actual sintètica i proposar algunes hip tesis sobre la configuració primigènia de Barcino, la seva consolidació urbana i l'evolució al llarg dels primers segles de vida. S'hi tracten aspectes morfològics i evolutius del teixit urbà de la colònia, des del moment de la seva implantació fins a les fases de reforma de l'Antiguitat tardana. Per mostrar tot aix , s'han elaborat diverses planimetries sint tiques⁸ i hip tesis fruit de les reflexions i el coneixement generat en els darrers vint-i-cinc anys de recerques arqueològiques.⁹

En general, podem dir que aquesta ha estat una etapa prou fructífera per al coneixement del conjunt de la ciutat. Poc a poc l'arqueologia ha anat omplint llacunes en diversos aspectes que permeten albirar algunes respostes a qüestions que, en aquells moments, eren incògnites. Aix , per exemple i pel que fa a aspectes de l'urbanisme romà, s'han realitzat excavacions extensives i seguiments d'obres el resultat de les quals ha proporcionat un millor coneixement sobre les *domus* de la ciutat; s'han pogut definir aspectes crucials sobre el sistema defensiu; s'ha pogut excavar a l'interior del que hom ha anomenat *castellum* de la muralla; s'ha avançat en el coneixement del món funerari en les seves diferents etapes; s'han fet noves propostes pel que fa al conjunt episcopal de l'antiguitat tardana; s'ha anat definint l' rea suburbial de la ciutat, etc., etc.

El lloc escollit per a la fundació de la colònia

 s ben conegut en la historiografia que la *Colonia Iulia Augusta Fautentia Paterna Barcino* es funda *ex nihilo* aprofitant la presència d'un petit turó a la costa, al bell mig d'un territori planer, ampli i molt apte per a usos agropecuaris. Actualment de 16'9 m d'altura, però que en època romana assolia al voltant dels 15'5 m, nivell de base del podium del temple d'August. La base del turó on es construeix la muralla que envolta la ciutat es troba en els punts on s'ha pogut observar a diversos nivells seguint un pendent cap al mar amb una mitjana de 7'5 m en els punts propers a les antigues portes de pas de la via que travessava la ciutat. Tot i aquests aspectes importants, cal tenir present, sobretot, que la fundació de la nova ciutat, l'única

7. J. BELTRÁN DE HEREDIA, «El urbanismo romano y tardoantiguo de Barcino (Barcelona): una aportación a la topografía de la colònia», dins AAVV, *Civilización. Un viaje a las ciudades de la España Antigua. Catálogo de la exposición*, Alcal  de Henares, Ayuntamiento de Alcal  de Henares, 2006, p g. 87- 96.
8. Volem agrair la col·laboració inestimable de Vitor Cabral en la elaboració de la part gr fica. Sense la seva aportació t cnica no hauria estat possible la concreció d'aquest treball.
9. Recordem que l'any 1981 iniciava la seva activitat el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya i que el 1984 es feien les excavacions de l'anomenat *Pla de l'Atur*, la primera gran actuació preventiva duta a terme al nostre país.  s en aquests moments quan podem dir que Barcelona consolida la seva llarga trajectòria d'actuacions arqueològiques i s'integra dins dels paràmetres de l'arqueologia urbana moderna que es desenvolupava a Europa.

colònia del territori de Catalunya a banda de la capital provincial, correspon a una de les baules d'un projecte general de reorganització territorial endegat des del poder imperial i que afecta tot el territori septentrional peninsular. Bastir una nova ciutat planificada té bàsicament objectius sociopolítics i econòmics, que en el cas de *Barcino* es van veure facilitats per la seva situació marítima entre vies de penetració cap als territoris de l'interior a través de les valls fluvials del Besòs i el Llobregat.

Donada l'acumulació de sediments al llarg dels segles, resten encara dubtes sobre quina seria la morfologia inicial del turó i el seu entorn immediat i, també, sobre quins treballs van ser necessaris per adaptar el relleu inicial a la nova urbanització. Les observacions arqueològiques sobre el terreny ens mostren que a la base del turó hi trobem terrenys terciaris (sorres miocèniques) i quaternaris (argiles i torrò). És ben possible que els moviments tectònics que van generar la muntanya de Montjuïc anessin acompanyats d'altres petites fractures o aixecaments secundaris, un dels quals podria ser el monticle conegut en la documentació medieval com a *Mons Taber*, al damunt del qual es basteix la colònia.¹⁰ Per intentar entendre alguna de les característiques topogràfiques del monticle s'ha creat un model digital d'elevacions (*figura 1*), partint del parcel·lari i les dades topogràfiques –molt fiables– de M. Garriga i Roca, recollides entre 1846 i 1858, prèviament als diferents processos de reurbanització i anivellaments dels segles XIX i XX. En aquest model es poden observar de manera esquemàtica diverses anomalies i detalls que ens mostren l'existència de relleus de difícil observació dins del teixit urbà actual.

La imatge ens pot ajudar a visualitzar, per exemple, l'orientació urbana, entendre algunes raons sobre la ubicació i ordenació del temple i el *forum* de la colònia, o el pas del ramal barceloní de la Via Augusta, principal artèria ordenadora del conjunt i del territori (*figura 2*). S'hi observa com el turó allargassat presenta un cim dividit per dues escotadures oposades, versemblantment presents d'origen, però possiblement accentuades per accions antròpiques degudes a l'adequació per al pas de la pròpia via (*kardo maximus*).¹¹ Així mateix, pel que fa als contorns, sembla bastant clara la situació dels cursos de les rieres que emmarcaven el monticle. La presència d'una zona deprimida entre Santa Maria del Mar i la part del front marítim de la ciutat creiem que podria correspondre a la fossilització d'una zona portuària, potser una de les raons bàsiques per escollir aquest indret per a la fundació urbana.

El conjunt del Pla era solcat per les diferents rieres i torrents que davallaven de la serralada de Collserola, algunes de les quals envoltava el turó. Concretament, la riera de Sant Joan, o Merdançar en la documentació històrica, hi passava a tocar pel seu costat septentrional, mentre que la riera de Santa Anna o del Pi la trobem en el costat oposat. Aquesta situació és rellevant en diversos sentits, ja que, de ben segur, va propiciar, condicionar i facilitar l'establiment humà en aquest indret, possiblement ja en la prehistòria, com ho mostren diverses troballes a la zona.¹² El des-

10. O. RIBA i F. COLOMBO, *Barcelona: la Ciutat Vella i el Poblenou. Assaig de geologia urbana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, 2009.

11. La formació de la plaça de Sant Jaume i dels carrers Ferran i Jaume I en el procés urbanístic desenvolupat entre 1823 i 1854 va comportar rebaixos que afectaren el subsòl arqueològic. Creiem que les dades de Garriga i Roca ja reflecteixen bona part d'aquests treballs.

12. C. CARRERAS, «Els abocadors en el món romà: el cas de Londinium i Barcino», *Pyrenae*, 29 (1998), pàg. 147-160; P. IZQUIERDO i TUGAS, «Barcino i el seu litoral: una aproximació a les comunicacions marítimes d'època antiga a la Laietània», dins J. ROCA i ALBERT (coord.), *La formació del cinturó industrial de Barcelona*, Barcelona, Proa, 1997, pàg. 13-21.

guàs al mar de la primera, del qual en desconeixem les característiques, podria ser ben bé en forma de rada o abric que facilités una funció portuària que es mantindria en aquest punt al llarg dels segles i seria el punt generador de l'actual port de la ciutat. Cal recordar que al territori proper hi trobem altres zones portuàries, relacionades amb els *oppida* de la zona del Maresme, i dins del territori de Barcino, els ancoratges del delta del Llobregat i el port al peu de Montjuïc, bàsic durant segles. És també probable, que la zona deltaica del Besòs acollís, prèviament al seu rebliment, zones d'ancoratge en relació amb els establiments humans que s'hi localitzen.

La fundació de la ciutat i la seva topografia antiga

L'arribada de nous colons procedents de la *deductio* de veterans de les legions participants a les Guerres Càntabres per fundar la ciutat i explotar el territori de l'actual Pla de Barcelona és un fet acceptat per tota la historiografia i no ens hi referirem.¹³ En el projecte d'establiment urbà, distribució i organització del *territorium barcinonense* hi van intervenir i tenir un paper bàsic els agrimensors militars i les tropes que participen en la reorganització general de la província Citerior, que trobem documentades en altres fundacions urbanes i obres públiques. Ells executaren la distribució de l'*ager colonicus* i tot el procés de definició del projecte urbà. Els límits del territori semblen prou clars en relació al de Tarraco i amb el de Baetulo, mentre que no ho són tant en els seus extrems septentrionals. El sistema de la *centuriatio* de Barcino –estudiat i definit a partir dels estudis geomorfològics sobre la planimetria històrica i les fossilitzacions urbanes–¹⁴ estableix una *pertica* bàsica amb parcel·les de 15 x 20 *actus* aplicable des de la vall del Llobregat fins al riu Besòs. Aquesta distribució va acompanyada, ja des d'època fundacional, d'una xarxa viària primària i secundària, molts cops geomètricament regular, de la qual se n'estan localitzant diversos exemples en intervencions arqueològiques en el *suburbium* de la ciutat.¹⁵

Però, com va ser el projecte urbanístic del nucli de la ciutat fundacional? Quins criteris es van seguir en la definició de la colònia? La resposta no és fàcil, ja que comptem amb dades molt fragmentàries i les fonts històriques són molt minses. Cal tenir present que la ciutat és un “organisme” canviant que, des dels seus inicis, s'adapta i es modifica atenent a les necessitats dels seus habitants i les decisions de cada moment històric. Tot i aquests condicionants, també és cert que gairebé sempre hi ha elements i configuracions urbanes que perduren, es van fossilitzant i ens arriben emmascarats o amb modificacions. Les dades amb que comptem ens permeten presentar una proposta de model teòric de l'urbanisme de la ciutat altimperial

13. Vegeu, per exemple: I. RODÀ, «Barcelona. De la seva fundació al segle IV», dins J. BELTRÀ DE HEREDIA (dir.), *De Barcino a Barcinona (segles I-VII). Les restes arqueològiques de la Plaça del Rei de Barcelona*, Barcelona, Museu d'Història de la Ciutat, 2001, pàg. 22-31.
14. J. M. PALET, J. I. FIZ i H. A. ARROYO, «Centuriació i estructuració de l'*ager* de la colònia Barcino: anàlisi arqueomorfològica i modelació del paisatge», *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona (QUARHIS)*, 5 (2009), pàg. 103-123.
15. AAVV, «Les vies d'accés a les portes Nord-oest i Sud-oest de Barcino a través dels testimonis arqueològics», *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona (QUARHIS)*, 5 (2009), pàg. 125-141.

que té presents tant els aspectes arqueològics, com els geomorfològics que puguin explicar configuracions d'èpoques posteriors.

Les recerques dels darrers anys ens indiquen que, lluny de les irregularitats dibuixades pels primers estudiosos, podem dir que la *forma urbis* de Barcino, definida perimetralment per la muralla augustea,¹⁶ correspon a un octàgon irregular, més allargat per la part de mar, distribuït interiorment per carrers de traçat ortogonal, a partir dels eixos que dibuixen els dos carrers principals. Si s'observa el parcel·lari actual¹⁷ i les restes arqueològiques documentades, hom veu com molts dels carrers actuals mostren traçats reticulars segurament fossilitzats. Es tracta, doncs, d'una ciutat que s'intueix de distribució prou canònica, tot i estar adaptada a l'aprofitament de les característiques del relleu de base. Per a l'establiment urbà es van necessitar, de ben segur, treballs de regularització i adaptació del terreny per tal de bastir-hi el sistema de fortificació, o bé per formar els bancals per a la construcció de les illes de cases i edificis públics i la xarxa viària interna i de serveis de subministrament d'aigua i de sanejament, etc. Aquesta tasca va necessitar d'una planificació, segurament a partir d'un projecte definit prèviament. No hi ha dubtes respecte al traçat dels carrers principals de la ciutat, ja que es coneixen les ubicacions oposades de les quatre portes urbanes i el seu punt de creuament, que se situa possiblement a nivell i en un punt proper d'on es trobaria el *forum*. Pel que fa als vials secundaris, en coneixem diversos traçats a partir de la localització de trams de clavegueres en diferents punts o d'identificacions de façanes d'edificis i vials. Els més coneguts són els localitzats al subsòl del Museu d'Història de Barcelona, on hi trobem trams de dos *kardines*, almenys un d'ells porxat, i de l'*interuallum*. És a partir d'aquest punt, dels eixos principals i de diverses localitzacions arqueològiques que sempre s'ha volgut resoldre la configuració urbana de Barcino. Les hipòtesis sobre la topografia de la colònia, fins ara, han arribat a la conclusió que el seu urbanisme, basat en *insulae* de variades dimensions malgrat la seva ortogonalitat innegable, presentava una modulació irregular, «por lo que no se puede plantear un esquema estándar para la totalidad de la colonia».¹⁸ Fins a quin punt és certa aquesta afirmació?

El projecte fundacional. Una nova proposta de topografia

És lògic pensar que un programa d'iniciativa imperial, amb definició de tota mena d'infraestructures, amb un projecte general d'ordenació i de colonització de territoris realitzat per agrimensors militars i amb fundacions urbanes, havia d'estar executat a partir d'una base geomètrica lògica. En el cas de Barcino, i tenint en compte que es va modular l'*ager* utilitzant mesures bàsiques de la metrologia romana, és versemblant que també es planifiqués la part urbana emprant un sistema d'amidament coherent amb aquell.

En el nostre procés de recerca, a un nivell metodològic, es van seleccionar aquells elements arqueològics estructurals coneguts indicatius de traçats viaris, com

16. PUIG i RODÀ, «Las murallas de Barcino...», pàg. 608.

17. I molt més si utilitzem, per exemple, el parcel·lari dels Quarterons de Garriga i Roca.

18. BELTRÁN DE HEREDIA, «El urbanismo romano...», pàg. 88.

són les localitzacions de façanes d'edificis i la presència de col·lectors centrals de la xarxa de sanejament. Aquestes dades, juntament amb la situació dels eixos principals de la ciutat, van ser situades i georeferenciades respecte al parcel·lari. Les traces resultants van ser desenvolupades i situades juntament amb la planta de la muralla fundacional. Posteriorment, els alineaments resultants es van superposar i georeferenciar amb el parcel·lari antic de Garriga i Roca. El resultat (*figura 3*) confirma, un cop més, que en diferents indrets de la ciutat contemporània la pervivència del traçat de carrers romans és un fet.

Coneixent les mesures de diversos vials, es van desenvolupar l'*interuallum* i aquells *kardines* que permetien concretar un amidament. A partir de dos punts que van ser crucials –l'excavació de la *domus* de Sant Honorat¹⁹ i l'antiga localització de l'encreuament de clavegueres del carrer de la Palma de Sant Just²⁰ amb el de Bellafila– es van definir dues franges similars paral·leles al *kardo maximus*: una situada al nord del *forum*, amb la limitació aproximada del carrer de Sant Sever i la baixada de Santa Clara, i un altre entre el carrer de la Font de Sant Miquel – Bisbe Caçador i Bellafila. En aquest cas la cruïlla de clavegueres ens proporcionava un mòdul bàsic d'uns 35 x 44 m, unes mesures corresponents aproximadament a 1 x 1'25 *actus*, la mesura bàsica del sistema metrològic romà (1 *actus* = 120 peus). El desenvolupament d'aquest mòdul –primer en una proposta teòrica i després aplicant-ho a la realitat arqueològica– fa evident que aquesta mesura pot trobar-se perfectament a la base de la modulació del teixit urbà de Barcino, ja que permet desenvolupar sis franges longitudinals paral·leles d'illes organitzades en *decumani* d'aproximadament 9 m d'amplada (30 peus), mentre que l'*interuallum* correspon a uns 25 peus (7'40 m). En aquest model teòric, el *decumanus* i el *kardo maximus* presenten una amplada d'uns 11'5 m, similar a 40 peus (*figura 4*).

Això, però, no explicava les diferències d'amplada de la franja d'*insulae* situada a tocar de la muralla septentrional, ni la que s'iniciava al subsòl de la casa Padellàs, entre el *kardo maximus* i el primer *kardine*. En ambdós casos es tracta d'unes mides similars i, altre cop, múltiples de l'*actus*, concretament 1'5 *actus* (53) m. Un altre espai diferent corresponia al sector més proper al mar, que presenta unes dimensions més grans –com també ho és l'allargament de la forma del *pomerium*– que, un cop mesurat, té una correspondència amb unes illes de 2 *actus* x 1, que, per exemple, és el mòdul utilitzat a Tarraco en la configuració de les *insulae*.²¹ Finalment, resta indeterminada i difícil de definir la distribució de l'espai de la franja central a migdia del *kardo maximus*, superior als 2 *actus*, ja que, o bé és format per *insulae* de diferents dimensions, o bé es troba subdividida en illetes d'1 x 1 *actus*. Aquesta modulació ubicaria el conjunt de les termes de Sant Miquel en una sola *insula*.

El model que presentem s'adapta a les irregularitats de la forma urbana. Resten pendents de saber com s'articulaven els espais triangulars dels extrems. També cal tenir present que l'eix bisector que marca el *decumanus maximus* no es troba exactament a la meitat de la figura de l'octàgon, ja que la divisió de llevant és uns 4 m més ampla i comporta que la franja d'illes a tocar dels carrers dels Banys Nous i

19. F. FLORENSA i A. GAMARRA, «L'excavació del jaciment arqueològic del carrer Sant Honorat 3 de Barcelona», *Tribuna d'Arqueologia*, 2003-2004 [2006], pàg. 189-209.

20. A. DURAN I SANPERE, «Les exploracions arqueològiques entre els anys 1920 i 1959», dins *Barcelona i la seva història*, Barcelona, 1973, vol. I, pàg. 28-30.

21. AAVV, *Planimetria arqueològica de Tàrraco*, Tarragona (*Atles d'Arqueologia Urbana de Catalunya*, 2), 2007.

Avinyó tingui més amplada que la resta. Igualment hi ha sectors que presenten diverses incògnites, entre les quals destaquem la referent a la *domus* de la plaça de Sant Iu que, de ser cert el model, anul·laria el traçat de part d'un d'aquests *decumani*. En qualsevol cas, recordem que la casa sembla que és datable entre els segles II i III, cosa que podria indicar –com és usual al llarg de la història– que es tracta d'una apropiació o redefinició de l'espai urbà, com la mateixa propietat ho fa a la zona d'*interuallum* en dates similars.²² De ser certa la presència d'aquest *decumanus*, s'explícara, entre d'altres qüestions, la traça de l'eix dels carrers dels Comtes-Dageria-Lledó, o bé la diferència de cotes entre l'aula basilical i el baptisteri, en trobar-se el presumible pas del carrer més baix que la terrassa necessària per guanyar cota.

El *forum*

Tenim poques dades per poder definir el *forum* de Barcino. La localització del temple dedicat a August és l'únic element conservat que permet apropar-nos a la seva possible morfologia. L'excavació de la *domus* de Sant Honorat ha qüestionat totes aquelles hipòtesis que situaven part del *forum* en aquest punt i impedeix que s'hi localitzi la basílica prevista, si seguim models canònics de *fora* augustals.²³ Sí que sembla clara la existència de *tabernae* que obririen les seves portes al *decumanus minor* que es trobaria als peus de la plaça cívica. Tots els estudis sobre el temple²⁴ el situen en un moment fundacional augusteu i sembla que formaria part d'un projecte clàssic de *forum* tancat de forma rectangular i orientat paral·lel al *kardo maximus*–Via Augusta i travessat pel *decumanus maximus*. Si la proposta és correcta, l'espai destinat a *forum* correspon a unes dimensions més reduïdes que en les altres propostes de modulació. En la nostra, ocupa un espai de 2 illes i mitja d'una amplada d'1 *actus* i mig, assolint una àrea d'aproximadament 6.000 m², possiblement adequat a les petites dimensions de la colònia, però desproporcionat a les dimensions del temple. En la seva part septentrional es localitzaria el temple dedicat al culte imperial, un edifici de grans dimensions: 35 x 17'5 m –tornem a trobar unes dimensions corresponents a 1 x 1/2 *actus*– cosa que confirma la utilització del patró *actus/pes* com a mesura i que podria indicar la seva realització en el moment fundacional, quan s'està definint la ciutat. És ben possible que fos executat pel contingent de tropes encarregat de la definició del projecte, si tenim en compte que és el mateix contingent qui està definint Caesaraugusta i que les dimensions del temple localitzat al *forum*, sota la Plaza de la Seo –també hexàstil com el de Barcino–, corresponen exactament a les del de Barcelona. Resta com una possibilitat en curs d'estudi que el *forum* barceloní fos de tipus transversal, com el de la mateixa ciutat de Saragossa o com el *forum* provincial de Tarraco, cosa que comportaria un espai

22. BELTRÁN DE HEREDIA, «El urbanismo romano ...», pág. 88.

23. C. RUESTES, *L'espai públic a les ciutats romanes del 'conuentus Tarraconensis': els fòrums*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 2001, pág. 252-271.

24. M. A. GUTIÉRREZ BEHEMERID, «Sobre el templo de Barcino», dins *Actes del III Congrés d'Història de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1993, pág.71-78; W. E. MIERSE, *Temples and Towns in Roman Iberia. The Social and Architectural Dynamics of Sanctuary Designs from the Third Century B.C. to the Third Century A.D.*, Berkeley, University of California Press, 1999.

de més grans dimensions i adaptació al relleu i on trobaríem el punt de creuament de les vies principals dins de la plaça. En aquest cas, la proporcionalitat entre les dimensions del temple i la plaça cívica seria més adequada.

El que sí que sembla clara és la situació sobreelevada de la plataforma on es fonamenta el podi del temple d'August. Si observem el plànol d'elevacions, veiem que el mur defensiu de la colònia sempre es fonamenta seguint el peu del relleu, aconseguint així una certa regularitat i horitzontalitat visual de la muralla que envolta la ciutat. La diferència d'alçades és minsa. Si tenim en compte els trams coneguts, podem veure com entre el seu punt més alt, a la zona de l'avinguda de la Catedral, i el seu punt més baix, al carrer del Correu Vell, la diferència és d'uns 3 m en una llargària superior als 400 m. En qualsevol cas, sembla clar que no existien gaires condicionants físics que impedissin definir la ciutat amb una altra forma, per exemple rectangular, a no ser la proximitat dels cursos dels torrents en la seva part més septentrional. Entre el punt més alt i el més baix de la ciutat hi trobem desnivells en alguns casos superiors als 8 m, com és el cas –per posar un exemple– de la secció d'uns 75 metres entre la base de la muralla augustea al carrer Tapineria i el punt on es fonamenta el temple. Aquesta situació física permetia que el temple, de grans dimensions i sobrealçat sobre un podi d'uns 3 m, fos visible des de qualsevol punt de fora de la ciutat, ja que sobresortiria amb tota la seva magnificència per damunt del mur defensiu, un mur llis prou lleuger, potser lligat a una acció evergètica i a qüestions de definició urbana, més de prestigi que no pas de defensa.²⁵ Seguint el model d'elevacions, la plaça cívica podria situar-se hipotèticament a una cota d'uns 2 m més baixa que la base del *podium* del temple, cosa que fa pensar en un *forum* a dos nivells, un espai alt de caràcter sacre i un de baix amb funció cívica. Aquesta situació, juntament amb les seves dimensions imponents, accentuarien la visió escenogràfica i propagandística del temple, visible des de qualsevol punt de la ciutat i dels seus carrers principals, fins i tot des del mar.

El *suburbium*: la ciutat desestructurada. El creixement extramurs de la ciutat

Gairebé sempre, quan es parla de la ciutat romana, ens referim a aquells espais que es localitzen a l'interior del *pomerium*, o millor encara, dins de la muralla cívica. Aquest *uallum* sembla que separa directament la ciutat del camp, dues realitats prou diferenciades. Aquest entorn urbà semblaria estar reservat al pas de les vies de comunicació, el pas d'aqüeductes, les àrees de necròpolis, i de tant en tant algunes *villae* suburbanes, etc. Creiem que val la pena recordar que l'espai periurbà era absolutament necessari per a la vida de la pròpia ciutat, ja que se li reservaven funcions indispensables que no eren possibles dins de la urbanització interna, per manca d'espai o per impediments legals.²⁶

25. PUIG i RODÀ, «Las murallas de Barcino...», pàg. 604-614.

26. *Actes du colloque Suburbia. Les faubourgs en Gaule Romaine et dans les régions voisines* (Paris, E.N.S., 1997), Limoges, PULIM (*Caesarodunum*, XXXII), 1998.

Barcino, des del primer moment de la seva vida, va començar a ocupar el *suburbium*. La ciutat, prou petita, amb poc més de 10 hectàrees, necessitava de serveis i espais de creixement. Les recerques arqueològiques sistemàtiques, encara que puntuals, que s'estan duent a terme des de fa anys, han permès la localització de molts punts al voltant de la colònia que ens indiquen que fora de l'àmbit de la muralla existeix una Barcino que ens és desconeguda. Ens referim a una ciutat de la que no coneixem els vials però que ocupa un espai immediat a la ciutat planificada. Tan immediat com per pensar que en molts punts les construccions perifèriques s'adossen i utilitzen el mur de la ciutat com a paret mestra de les noves construccions, inutilitzant-la per a unes funcions defensives que, segurament, no eren gaire clares d'origen. Igualment, els valls defensius localitzats en diversos indrets de la ciutat, quan no són útils, són reblerts i s'hi construeix al damunt.

Aquest fenomen s'ha pogut observar, per ara, a la zona dels carrers Tapineria, Sotstinent Navarro i, sobretot, a l'exterior de la muralla de la zona de Regomir, on la porta és de caire més monumental.²⁷ Aquí, les recerques han constatat que, pocs anys després de la fundació, mitjan segle I, s'hi va bastir un edifici públic de grans dimensions, uns 2.500 m² de planta, adossat a la façana externa de la ciutat. No en sabem les funcions, ja que solament s'ha localitzat en dos solars, però podem dir que una part deuria estar dedicada a instal·lacions termals, mentre que d'altres potser tindrien una relació amb aspectes d'emmagatzematge. Tot fa pensar en funcions relacionades amb el port, siguin de caire administratiu o de serveis. També se sap que deuria estar envoltat d'un pòrtic monumental amb pilastres motllurades i arcades, que van ser observades a mitjan segle XIX i de les que ens han arribat diversos gravats.²⁸ Aquest porticat va portar a confusions ja que va ser interpretat com a porta geminada de la muralla augustea. Just a l'altra banda de la via de sortida de la porta de Regomir, sembla que mitjan segle II, es basteix un altre edifici públic de grans dimensions amb funcionalitat termal que també es recolza a la muralla.²⁹ En ambdós casos s'està monumentalitzant la façana marítima de la ciutat, i això recolza la hipòtesi que deuria tractar-se de la façana principal de Barcino per a qui hi arribava per via marítima. Sembla indiscutible la presència d'un port urbà que servís d'aixopluc de les naus. Per ara l'arqueologia no ens n'ha fet arribar cap mostra. Això sí, si observem el plànol de distribució de localització de troballes (*figura 5*), hom veu que, a nivell d'edificacions, es concentren al voltant de la muralla i, sobretot, en la part marítima, des de la zona del carrer Ample fins a Santa Maria del Mar. Aquest suburbi deuria tenir una xarxa de camins més o menys estructurada, de la qual el carrer Argenteria, l'antic carrer del Mar, és de l'únic que en tenim indicis arqueològics i topogràfics d'un origen romà.

En el *suburbium* hi trobem zones d'hàbitat (Antoni Maura, Tarongeta, Sotstinent Navarro...) però també obradors, com els de terrissa localitzats a Santa Caterina o al carrer Princesa. En general, però, es tracta d'elements indeterminats que podrien

27. PUIG i RODÀ, «Las murallas de Barcino...», pàg. 624-626; J. HERNÁNDEZ, «The Castellum of Barcino: from its early roman empire origins as a monumental public place to the late antiquity fortress», *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona (QUARHIS)*, 3 (2005), pàg. 74-91; IZQUIERDO, «Barcino i el ...».

28. J. PUIGGARÍ, «Fatxada romana descoberta davant la capella de Sant Cristòfol», dins *Garlanda de Joyells*, Barcelona, 1879, pàg. 4042.

29. C. MIRÓ i F. PUIG, «Edificios termales públicos y privados en Barcino», dins AAVV, *Termas Romanas en el Occidente del Imperio: II Coloquio Internacional de Arqueología en Gijón: Gijón 1999*, Gijón, VTP, 2000, pàg. 171-178.

respondre a diferents funcionalitats. Podríem apuntar, encara que no es definitiu, que des de la zona de l'avinguda de la Catedral fins al mar, en època altimperial no s'hi localitzen necròpolis, tot i que el procés constructiu de la nova fortificació tardana va fer desaparèixer testimonis. Així i tot, en el procés de recerca no hi ha aparegut cap mena d'indicis, ni de les fonamentacions dels monuments funeraris. La zona on en el mapa d'elevacions consideràvem com a possible àrea del port, resta lliure per ara de qualsevol troballa anterior a època medieval, cosa que recolza la teoria de la seva localització en aquest indret.

La redefinició del projecte de ciutat

De sempre la ciutat va anar remodelant-se i adaptant-se, com hem dit, amb etapes de construcció i ornament als segles I i II, però seguint els paràmetres normals de les ciutats de l'Alt Imperi, amb reformes als habitatges o embelliment del fòrum o donacions evergètiques. Des de finals de segle III i sobretot durant el segle IV, s'intensifica el procés d'ocupació del viari urbà i de remodelació i canvis a l'interior de les *insulae*. Aquest fenomen té relació amb l'aparició del cristianisme, que remodelarà el sector nord de la ciutat per adaptar-lo a les necessitats del culte i de les jerarquies eclesiàstiques, i es reflecteix també en canvis a les zones d'hàbitat conegudes, on es constata una intensa remodelació dels habitatges amb l'aparició i adaptació de *domus* de grans dimensions articulades al voltant de peristils, amb banys privats i amb luxoses decoracions musives i parietals. Aquest fenomen va acompanyat de canvis espectaculars en el conjunt de la ciutat. En primer lloc, es construeix un nou sistema defensiu, a semblança de Roma i de moltes altres ciutats de l'Imperi, d'una gran complexitat i potència, amb una muralla adossada al mur fundacional. D'altra banda i en paral·lel, el *suburbium* és desmuntat totalment. Són enderrocats tant habitatges com obradors i els monuments de les necròpolis són desmuntats pedra a pedra per bastir la defensa.

La ciutat resta envoltada amb una defensa amb 76 torres molt altes que li dona un aspecte de fortalesa urbana, entesa en el doble sentit. Aquesta construcció molt segura i monumental és apreciada per les elits urbanes, que opten per adaptar els antics espais privats per instal·lar-hi llurs residències. Aquest fenomen tindrà el seu colofó quan Barcino és considerada *sede regia*, ja al segle V. Fora ciutat, el *suburbium* perd moltes de les seves antigues funcions, la ciutat es tanca en les seves muralles, i fora, als voltants del nucli urbà, resten segurament funcions de conreu i les de zones d'enterrament, tal com ho reflecteixen les troballes d'època tardana al voltant de la colònia (*figura 6*). Sembla que les úniques construccions d'aquesta fase corresponen a edificis de caire religiós, siguin destinats a culte o monuments funeraris com els localitzats a Santa Caterina³⁰ o a Antoni Maura.³¹

30. J. AGUELO, J. HUERTAS i F. Puig, «Santa Caterina de Barcelona: assaig d'ocupació i evolució», *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona (QUARHIS)*, 1 (2005), pàg. 11-44.

31. DURAN I SANPERE, «Les exploracions arqueològiques...», pàg. 55-58.

Conclusions

Podem dir que els primers segles de vida de Barcino es caracteritzen per un seguit de continuïtats i canvis urbans iniciats a partir d'un projecte generador planificat, que comença a ser conegut i perfilat com a fruit de les recerques arqueològiques. El projecte *ex novo* segueix uns paràmetres marcats per un treball d'agrimensors que preparen no tant sols la ciutat, sinó el conjunt del territori per tal que pugui ser aprofitat. Aquest projecte s'inscriu en un procés més general, impulsat pel poder imperial, que articula tot el territori dins d'una xarxa de ciutats i infraestructures que permeten una explotació dels recursos territorials hispànics. Barcino, en aquestes fases, no resta mai al marge del procés general de l'Imperi, com ho palesa el fet que un projecte com el de reconstrucció de les defenses i redefinició del *suburbium*, s'hagué d'endegar des del poder o amb la seva connivència. Aquesta fase posa els fonaments per als canvis notables que patirà la ciutat en el seu camí cap a models feudals.

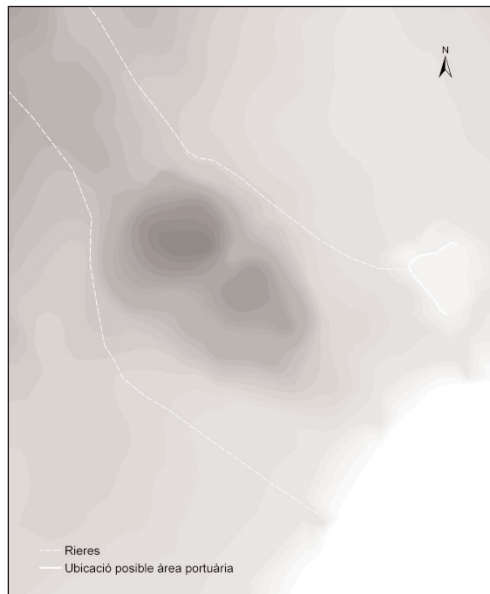

Figura 1. Model digital d'elevacions de l'emplaçament de Barcino.

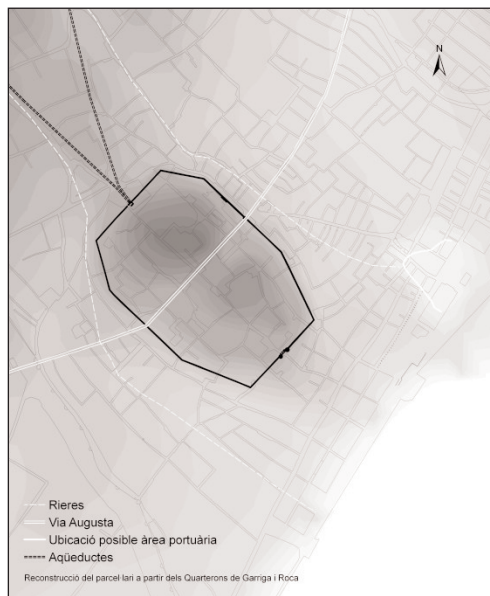

Figura 2. Barcino, el substrat i la trama urbana moderna.

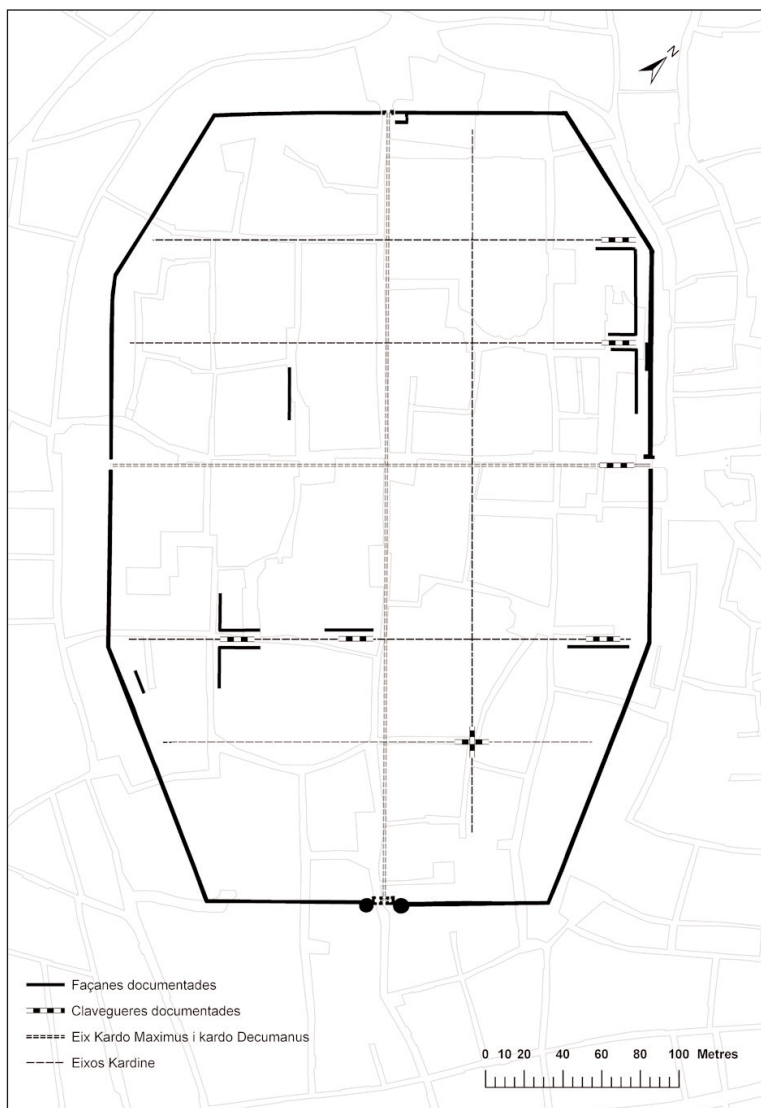

Figura 3. Pervivència del traçat dels carrers romans.

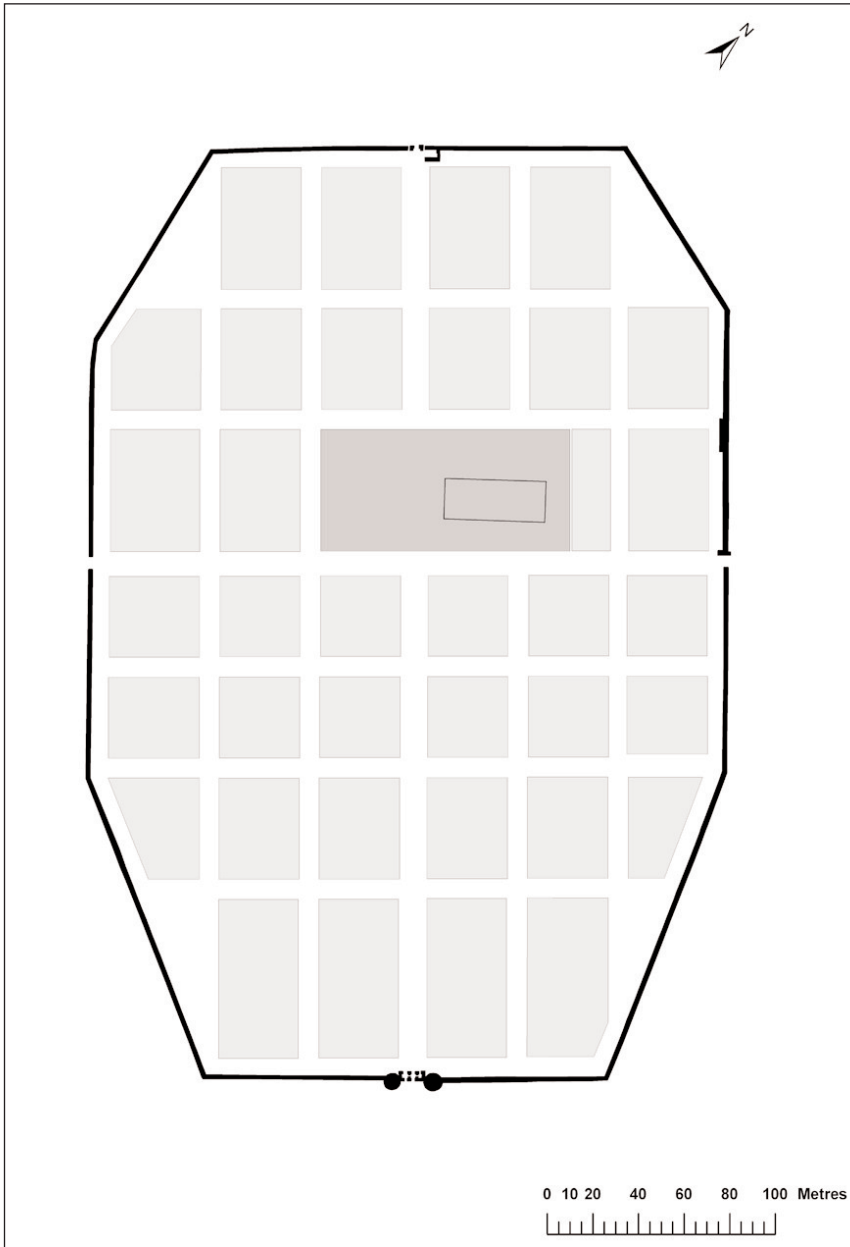

Figura 4. Modulació del teixit urbà de Barcino.

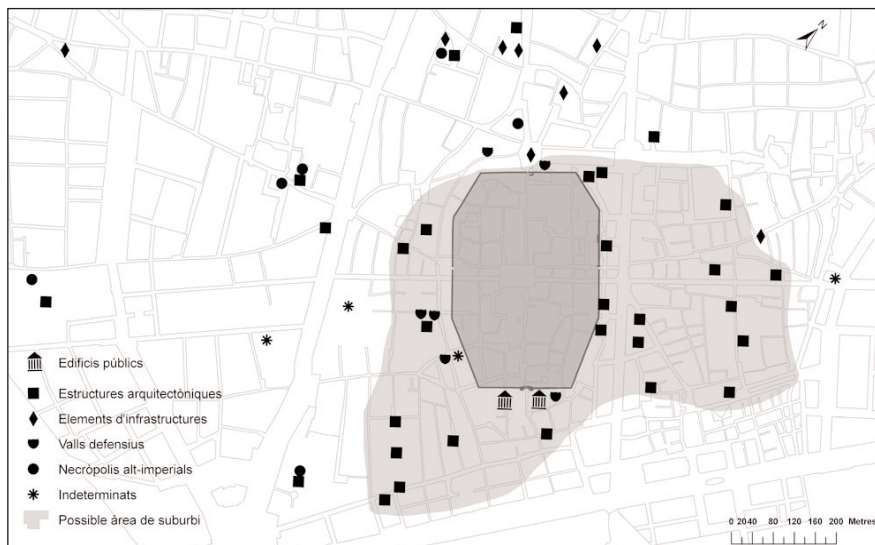

Figura 5. El suburbium: troballes arqueològiques.

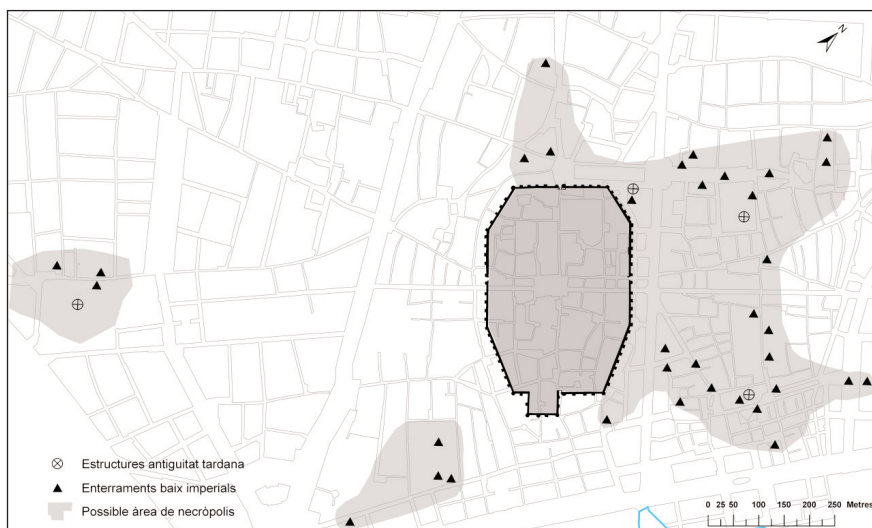

Figura 6. Troballes d'època tardana al voltant de la colònia.